

PRÒLEG

CIUTADILLA, UNA HISTÒRIA

Aquest llibre és un petit tresor que preserva de l'oblit la història mil·lenària de Ciutadilla. El passat no es mor mai, ni tan sols és passat. Sempre apareix amb noves formes i dades noves per recordar-nos d'on venim, qui ens ha precedit, què hem fet i com i què som.

Montserrat Vime Bacardí ha construït un relat complet de la història d'aquest poble que des del bell mig de la vall del Corb ha contemplat el pas dels segles sense perdre la seva fesomia única i singular. Ciutadilla és com una espina dorsal que baixa des del castell fins al riu, just davant del coll de la Portella, aquest gran ull de gegant que mira cap a les planes de l'Urgell i la Segarra, per on bufen els vents en totes direccions, hi passen els que van del sud cap al nord i a l'inrevés i és el forat més ampli entre la vall i les terres que miren a les serralades del Montsec, amb el Pirineu al fons.

El primer que cal destacar del treball de l'autora és el rigor de la seva recerca històrica. Hi ha molta feina ben feta, acabada, documentada; moltes hores i dies dedicats a la reconstrucció de la complexitat d'un poble i del seu entorn humà i social. És un llibre en què Montserrat Vime aboca il·lusió, estima i un interès molt remarcable pel poble dels seus avantpassats. Hi ha llibres que es porten al cap durant molts anys i finalment veuen la llum. Em penso que aquest n'és un.

Quatre són els eixos que defineixen la personalitat de Ciutadilla: el castell, el convent, la parròquia i el poble.

El castell és el senyal d'identitat més genuí de Ciutadilla, mil·lenari, de pedra dolça i picada, amb unes muralles que s'aixecaren per primera vegada tot just en començar el segle XI. Els Guimerà foren els senyors del majestuós complex arquitectònic durant segles i els que canviaren les formes i les funcions del castell, que un tal Gispert de Guimerà transformà d'una fortalesa medieval en un magnífic palau renaixentista, "com ho testimonia la gallarda torre de l'homenatge". Ens diu l'autora que, a més de la torre i l'habitatge senyorial, es féu l'escala noble que condueix a la sala i a les habitacions principals. Els experts en el patrimoni nacional, com Lluís de Monreal i Martí de Riquer, afirmen que potser és l'escala catalana més bella del segle XVI.

És interessant recórrer la història del castell a través dels personatges, les èpoques i els canvis socials que el convertiren en testimoni imprescindible de tots els esdeveniments de relleu que es produïren a la vall del Corb i que anaren sovint en paral·lel a la història del Cister a Catalunya. Se'ns explica que, quan els Guimerà deixaren de ser els amos del castell, al segle XVII, havien nodrit tres abadesses i una monja al convent de Vallsanta, una abadessa i quatre monges a Vallbona, un abat a Poblet i un procurador general al Cister. Un Guillem de Guimerà fou gran prior de l'orde de l'Hospital; un Felip de Guimerà, general de l'orde de la Mercè, i un Guimerà, jerònim de la Vall d'Hebron.

Després dels Guimerà vingueren els Cardona, els Meca i els Sentmenat, que han tingut la generositat de cedir el castell al poble de Ciutadilla. L'any 1994 es constituí un patronat que ha fet possibles les importants i imprescindibles millores que s'han produït d'aleshores ençà. El castell ja no és un territori feréstec, abandonat, amb pedres amuntegades i amb petjades de saquejos que l'abandó havia permès en els últims cent anys.

Montserrat Vime ens vol fer palès el fet, digne de tenir en compte, que el castell de Ciutadilla, des que Gispert de Guimerà en va comprar tots els drets l'any 1380, no ha estat mai venut,

sinó sempre heretat i, darrerament, cedit, amb la condició que s'ha de reservar un espai al propietari.

El fet és que el castell de Ciutadilla és avui un monument en reconstrucció permanent, una obra que durarà generacions, i que potser arribarà a tenir l'esplendor renaixentista de segles passats. Torna a ser visitat per gent de tot arreu, pels vallcorbins i per tots els que s'admiren en veure un monument de tanta corpulència guaitant amb orgull els paisatges pedregosos i de secà que s'albiren des de la cresta de la torre i que, a poc a poc, van configurant-se com en temps antics.

El convent dels dominics és una realitat transitòria però molt decisiva en la història de Ciutadilla. La generació que recorda encara les restes del convent arran del riu Corb va transmetent oralment el que passà després amb la destrucció i l'espoli d'una edificació conventual que es remunta a finals del segle XVI. També fou una idea de Gispert de Guimerà.

Era un dels pocs convents de dominics situat en pobles petits, els quals semblaven reservats a les dones. Hi havia monges dominiques a Vallfogona de Riucorb, Maldà, Sant Martí de Maldà, l'Espluga Calba, Belianes i Arbeca. És, per tant, una anomalia que demostra l'interès dels Guimerà per tenir un grup de frares dominics al peu del castell, vora el riu i al costat del camí que venia de Tarragona.

És sabut com la guerra de Successió castigà les contrades de la vall del Corb amb la victòria dels borbons i l'abandó de Catalunya per part de l'arxiduc austríac i d'Anglaterra. L'autora no ens especifica com afectà el convent perquè hi ha poca bibliografia d'aquella turbulenta època. El que ens testimonia és el saqueig cruel que patí durant la guerra del Francès, que fou el començament del declivi del convent del Roser de Ciutadilla, del qual avui no resten sinó els vestigis desdibuixats d'una paret i d'unes runes cobertes de brossa.

La fi del convent es produí en paral·lel a les desamortitzacions eclesiàstiques del ministre Mendizábal, l'any 1836. El convent havia quedat reduït a la mínima expressió i en una visita canònica del pare provincial, el 1833, hi trobà només dos dominics. El tancament

es produí poc temps després, de manera que la vida del convent no arribà ni a dos-cents cinquanta anys.

La rovina de Santa Tecla, el 1874, penetrà als baixos de l'abandonat convent i obrí el camí d'un llarg període de pillatge que acabà oficialment amb la venda i la voladura del convent. Montserrat Vime, cauta i generosa, preocupada per no ferir sensibilitats de persones properes en el temps, no es pot estar de dir que "l'any 1956, es va fer, segur que amb bona voluntat, però sense gens d'encert, la venda i la voladura del convent del Roser. Els carreus van anar a parar a Sarral, per refer el campanar, i el frontispici va ésser col·locat a l'entrada del col·legi dels salesians de Reus".

És una història trista, la del final i la desaparició del convent de Ciutadilla, en uns temps de misèria general en aquestes terres, quan el que decidien les autoritats de qualsevol mena era perpetrat sense que ningú no gosés protestar o aixecar la veu. Això, avui no passaria. El llibre de Montserrat Vime ens recorda, almenys, la història d'aquesta edificació, que conformava el paisatge arran del riu i que mirava al poble i al castell des de les fondalades de la vall. La seva existència, com dèiem, s'allargà dos segles i mig. Quan les generacions futures hagin perdut el més petit indici del paisatge conventual prop del riu, quedarà el llibre de Montserrat Vime, que, com Homer va fer amb Troia, serà un record inesborrable.

La parròquia és la institució que perdura al llarg del temps, al peu del castell i aglutinant un poble que s'anà formant al seu voltant. Com moltes esglésies de la vall, primer fou un temple romànic, dedicat a la Mare de Déu, i després prengué la titularitat de Sant Miquel, a mitjan segle XIII. Avui és una església gòtica que agafà l'actual configuració a partir del segle XIV, sempre sota el mecenatge dels senyors del castell, els Guimerà.

Les parròquies i les seves respectives esglésies coronen el paisatge tortuós de tota la vall del Corb. En molts pobles, el campanar és més alt que la fortalesa o el castell. Però a Ciutadilla és el castell el que dibuixa la silueta del poble.

En el llibre hi apareixen tota mena de personatges nobles, eclesiàstics i civils que van configurant el caràcter i la manera de viure i de ser de Ciutadilla. Al segle XVI Bernat de Guimerà cedeix per tres anys l'administració de l'ermita de la Bovera i l'església de Vallsanta a mossèn Francesc Miqueló, que també adquireix l'usdefruit de terres al voltant de l'antic cenobi de la Bovera. L'autora dóna fe d'un hospital del qual avui no queda res més que un vestigi en el fragment d'un finestral gòtic posat a la part esquerra baixant a cal Maleneta.

Les parròquies han ajudat a preservar la llengua i la identitat de tots els pobles. Només per això ja és pertinent el respecte i l'agraïment a aquestes institucions que formen part de la nostra cultura i de la concepció cristiana de la vida que s'ha conformat a la vall segle darrere segle. El 1639, un arquebisbe de Tarragona "mana al rector i jurats que no permetin a cap predicador predicar en llengua estrangera en l'església d'aquesta vila: han de predicar en la llengua materna catalana, perquè tots els fidels puguin entendre i aprofitar-se de la paraula de Déu".

És interessant el relat sobre la consuetud de l'església, la llibreta que en recollia els costums i les pràctiques. El país ha estat iconoclasta cíclicament en destruir tantes coses emblemàtiques de tots els pobles petits i grans de Catalunya. Amb un to trist i resignat, Montserrat Vime ens informa que "en les primeres foguerades de la revolta de 1936 es cremà tot el que contenia l'església amb l'arxiu inclòs". Una gran desgràcia irreparable des de tots els punts de vista. És valuosa la llista del rectorologi, que comença amb nom i cognoms l'any 1346 i arriba fins als nostres dies.

Queda, finalment, el quart eix de la història de Ciutadilla, que no pot ser altre que la seva gent, les dones i els homes que hi han viscut, hi han gaudit, hi han patit i l'han preservat durant segles. El castell és a dalt i el poble queda a baix: els senyors i els vassalls, els amos i els treballadors, els propietaris i els jornalers, les cases fortes i les pobres...

Sempre apareixen les aigües com a element de discòrdia entre els habitants de la vall del Corb. Entre 1265 i 1298 hi hagué unes

sonades baralles entre els homes del castell de Ciutadilla i els del castell de Nalec per l'aigua del riu Corb. Les aigües, ens diu l'autora, aquest bé tant preciós i escàs, han estat causa de sofriment per a la gent de Ciutadilla i font de disputes entre veïns. Certament, les lluites per l'aigua hi són a la majoria de pobles de la vall, d'una vall en la qual, segons Joan Josep Piquer Jover, hi va haver quaranta molins per a fer farina o altres béns necessaris per a la supervivència.

Les discòrdies entre els pobles eren freqüents. Per exemple, en plena festa major de Nalec, el 25 de juliol de 1798, es produí una lluita aferrissada entre els de Nalec i els forasters. En quedaren tres de tan mal ferits que moriren: l'un era de Ciutadilla, l'altre de Rocafort i el darrer del Vilet.

Fou a partir del regnat de Carles III que es començà a trencar el jou que sotmetia molta gent a les decisions arbitràries dels senyors i dels propietaris d'hisendes grans. El llibre recull la gran i la petita història de Ciutadilla i les seves relacions amb els pobles veïns. És un treball que perdurarà tant o més que les antigues pedres que aguanten les torres del castell. La recuperació de la memòria és imprescindible per a saber què ha passat i per a tocar de peus a terra.

Agraeixo a Montserrat Vime l'oportunitat de deixar escrites aquestes reflexions que volen ser un reconeixement a l'esforç i al rigor esmerçats per reconstruir la història més remota i més recent de Ciutadilla, una història que es remunta a la nit dels temps.

Lluís FOIX

Rocafort de Vallbona, maig de 2013

PRESENTACIÓ

Heus aquí les meves espigolalles de Ciutadilla fruit de molts anys de recerca. Sempre he pensat que, darrere les imponents runes del castell i convent i darrere la formosa església parroquial, hi havia d'haver molta història i se'm van despertar unes ganes enormes de procurar descobrir-la. Disortadament a l'arxiu municipal no es conserva pràcticament res que no sigui del 1800 en endavant. L'any 1710 amb la guerra de Successió i el 1811 amb la guerra del Francès van desaparèixer els papers del poble, i els de la parròquia, el 1936. Bé podem dir que, al nostre poble, tres vegades hem perdut els papers.

El fet de saber que l'any 1936 s'havia cremat tot l'arxiu parroquial, la més gran font d'informació per a la història, em desanimava d'intentar res. A més, molt conscient que no tenia cap mena de preparació acadèmica no gosava començar, ni sabia com fer-ho, i ho deixava córrer. Amb tot, com que el deler era tan gran, els anys vuitanta vaig començar la recerca i captura de dades.

Cal sortir a fora per trobar les arrels; la primera gran font fou l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, on es conserven documents que, per estar a tan bon lloc, es van salvar de la crema. Més endavant vaig consultar l'Arxiu de la Corona d'Aragó, on hi ha dipositada la documentació de la casa de Sentmenat. Aquí m'han ajudat molt, Jaume Riera, cap del departament de referències, Beatriu Canellas, Joaquim Garcia Porcar..., sobretot a entendre documents en llatí i escrits amb una lletra que per a mi havia estat impossible de desxifrar sense aquests adjutoris. També l'arxiu de cal Maimó ha estat una bona ajuda; la modesta llibreta de cal Esteve ha esdevingut

un complement, i el memorialista Miquel Cabestany ha estat un gran puntal per encadenar i interpretar el segle XX.

Sempre he lamentat que cap entès en la matèria no s'hagués ocupat de la nostra història. La petita monografia de Sant Martí de Maldà em provocava una certa enveja, els treballs de mossèn Sanç Capdevila em feien pensar que havia estat una pena que no l'haguessin enviat a Ciutadilla! De manera que vaig començar a buscar únicament per satisfer la curiositat personal. Després, passats els anys, em va semblar malaguanyat que tot el que havia descobert quedés en un munt de papers arraconats en un calaix, que a la fi es llençarien sense que ningú n'aprofités les troballes.

Amb tot, aquesta arrencada del llibre es deu a l'estimada cosina Montserrat Bacardí, que no s'ha cansat d'animar-me; sense el seu ajut i suport, mai no ho haria intentat. La llista d'agraïments seria inacabable: Carles Quevedo i Miquel Àngel Farré de l'Arxiu Comarcal de Tàrraga, M. Carme Farré, que m'acollia a casa seva els dies de la investigació a Tarragona, el Ramon Oromí, que em va ajudar amb la informàtica, i tots els que m'heu explicat coses.

Em donaria per ben satisfeta si aquesta modesta aportació servís per obrir boca, per a fer agafar ganes, a algú més capaç i més preparat, de completar i d'ampliar les meves recerques. Sóc ben conscient que queda molt per explorar. A mi, d'altra banda, m'agrada més buscar que endreçar i escriure. Així doncs, demano la vostra benevolència (sóc aprenent i tossuda). De ben segur que hi haurà llacunes, repeticions i alguna errada (el plet dels empirius, per exemple, n'ha quedat fora i quasi donaria per a una tesi doctoral).

Estic segura que, a més, molts tindreu coses per a afegir-hi i matèria per a completar esdeveniments tractats. L'excel·lent comunicador i historiador, recentment traspassat, Josep M. Ainaud de Lasarte deia que la història és la memòria col·lectiva. Seria interessant prendre nota d'aquests trossets d'història que cadascú sap i que un dia es poguessin ajuntar.

Deixeu-me repetir, per acabar, el gran i sentit agraïment a tots els que m'heu ajudat a fer possible aquesta publicació: gràcies, gràcies, gràcies.

M. Montserrat VIME BACARDÍ

EL CASTELL

El castell de Ciutadilla és una fortalesa imponent de la qual queden unes restes considerables i evocadores que, al costat dels documents, ens permeten recompondre el seu esplendorós passat. Estratègicament situat a la punta del turó amb la depressió del riu Corb a una banda i la del Boixeró a l'altra, al darrere té el fossat per fer-lo inexpugnable als possibles atacs dels enemics.

PRIMERS DOCUMENTS

Segons l'historiador de les nostres terres Joan Josep Piquer Jover, el castell és de principis del segle XI. Hi ha una sentència arbitral del 30 de setembre de 1029 en la qual es disposa que els homes i la universitat de Ciutadilla han de reparar les muralles del castell d'on era senyor jurisdiccional Guerau de Guimerà.¹ Cal fer notar que no s'ha trobat el document notarial, és una simple anotació de valor discutible.

Aquestes poques ratlles, si fossin certes, ens donarien tres dades importants. El 1029 tindriem: un castell amb muralles, de senyor jurisdiccional, un Guimerà i un poble amb universitat (ajuntament).

No és gaire possible en una data tan reculada aquesta completa organització. Segurament Piquer Jover, que no ens diu d'on ha tret aquest document tant interessant, es deu basar en aquesta simple anotació que es troba a la documentació dels Guimerà guardada per la casa de Sentmenat.²

Anys després, el 24 d'abril de 1061, els esposos Guillem Ramon de Camarasa i Arsenda acorden amb Bernat d'Oluja que aquest darrer rebrà el castell de Guimerà amb la meitat dels delmes i els primers es reserven la capellania, la ferreria, la meitat del castell de Ciutadilla i la meitat dels delmes de franc alou, mentre que l'esmentat Oluja promet als esposos que els serà home propi i els prestarà fidelitat.³ Els esposos Camarasa es reserven per a ells la meitat del castell de Ciutadilla. Podem preguntar-nos si l'altra meitat és dels Guimerà.

En el testament de Bernat d'Oluja d'agost de 1165 es parla de militars que eren al castell de Ciutadilla i fa una deixa a Santa Maria de Ciutadilla "de suo dominico", amb l'objecte que tothora un clergue hi pugui residir i servir a Déu.⁴

AL SEGLE XIII, VESTIGIS DELS GUIMERÀ

Al 1212 trobem que "Gispert de Guimerà amb les seves tropes, lluitant a la banda de Pere I el Catòlic, va prendre part en la concentració de Toledo, acompanyat dels prelats de Tarragona i Barcelona i de la millor noblesa de la terra, que lluitaren amb les forces dels de Navarra i de Castella, assolint una gran victòria sobre el poderós exèrcit islamita, a pesar d'haver perdut les tropes cristianes més de 25.000 homes".⁵

Al convent de Vallsanta, començat a construir l'any 1235, hi ha en diferents arrencaments dels arcs de l'absis de l'església l'escut dels Guimerà; això ens indica que van tenir part en el mecenatge. L'any 1246 viuen al novell monestir vint-i-tres monges, i l'abadessa és Agnès de Guimerà; de ben segur es tracta de l'esposa viuda de Guillem de Guimerà i mare de Bernat de Guimerà.

Guillem de Guimerà fa testament amb fra Pau Vernet, monjo de Santes Creus, el 15 d'octubre de 1239. Nomina hereu el fill Guillem i li dona els castells de Ciutadilla i Guimerà, al fill Bernat els castells d'Oluja i Florejacs amb dret a successió si el primer mor sense descendència, i deixa la cura i tutela dels fills Guillem i Bernat als marmessors.⁶ L'esposa Agnès devia pensar que al convent de Vallsanta podria aportar més que a la família, ja que el marit sembla no comptar gaire amb ella. Podem veure que Guillem de

Guimerà, en aquest temps, era senyor de quatre castells: Ciutadilla, Guimerà, Oluja i Florejacs.

Bernat de Guimerà, fill de Guillem i Agnès, casat amb Bartomeva de Rubió en primeres núpcies i ara amb Saurina, fa testament amb el rector de Ciutadilla el 25 d'agost de 1277. A la filla Berenguera, casada amb Ramon Alemany, la fa hereva del castell de Ciutadilla, amb la condició que un fill seu, baró, s'anomeni Guimerà i porti les seves armes i escut. El castell de Guimerà ja l'havia donat a Berenguera "en sas núpcias". Vol ser enterrat a Santes Creus, fa deixes a molts monestirs, en especial a Vallsanta per a la manutenció de les monges i misses pel dia de l'aniversari del traspàs de la mare, Agnès.⁷ L'any 1285 fou enterrat a Santes Creus el rei Pere II el Gran.

L'any 1289 Bernat de Guimerà renuncia als drets sobre el terme de Verdú. El que no sabem és què li devien oferir a canvi.

L'any 1294 Bernat de Guimerà i l'esposa Saurina donen al fill Gispert, que es casa amb Beatriu d'Abella, el castell de Ciutadilla. Bernat, en el testament de 1277, el dóna a la filla Berenguera, però després la segona esposa, Saurina, li devia proporcionar un hereu i es canvien els plans.⁸ El de Guimerà ja l'havia donat Bernat a Berenguera, filla seva i de Bartomeva de Rubió, quan es casà amb Ramon Alemany.⁹

I el 1297 el papa Bonifaci VIII expedeix una butlla d'indulgències a favor de l'església de Santa Maria de la Bovera, situada al terme del castell de Ciutadilla, i demana mans llargues per ajudar en aquesta fàbrica, ornaments i lluminària.¹⁰ És important adonar-se que la Bovera en aquest moment, i fins ben entrat el segle XVI, juntament amb Vallsanta, és en el terme i senyoriu de Ciutadilla.

EL SEGLE XIV

El 29 d'abril de 1323 el testament de Bernat de Guimerà fa hereu el seu fill Gispert i entre els marmessors hi ha el seu germà fra Guillem de Guimerà, de l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem.¹¹ L'any 1318 Bernat havia assumit la tutoria de Ramonet d'Abella, fill de Ramon d'Abella.¹² Aquest Bernat no sabem

exactament de qui és fill: podria tractar-se d'un germà de Gispert a qui, per la mort prematura d'aquest, li arribés el senyoriu de Ciutadilla. No podem assegurar que sigui el pare del Gispert que ve a continuació. Però el que sí que podem dir és que a partir d'aquest Gispert la cadena de successions és molt clara.

El 30 de juny de 1346 hi ha un document fet a la rectoria de Ciutadilla: la concòrdia entre Gispert de Guimerà, senyor de Ciutadilla, i els prohoms del mateix lloc, d'una banda, i el bisbe de Vic i els prohoms de Nalec, de l'altra, sobre l'aigua que els de Nalec prenen al terme de Ciutadilla, la qual, juntament amb la peixera, la sèquia i alguns trossos de terra, Gispert ven i estableix als de Nalec.¹³

El 20 d'octubre de 1352 trobem un conveni entre Gispert de Guimerà, senyor de Ciutadilla, i la senyora Isabel, filla de Bernat de Boixadors, d'una banda, i, de l'altra, Ramon i Berenguer de Boixadors, germans seus, per afegir als capítols matrimonials la clàusula que, en cas que Gispert sobrevisqui, tingui dos anys de temps per pagar el dot promès en aquests capítols.¹⁴

El 1358 Gispert de Guimerà del lloc de Ciutadilla consta com a difunt i es parla dels seus hereus.¹⁵ Gispert de Guimerà s'havia casat amb Isabel de Boixadors, la qual va sobreviure, i de bon tros, el marit, ja que va fer testament el 12 d'agost de 1373.¹⁶

L'any 1372 el seu fill, Gispert de Guimerà, es casa amb Isabel de Relat, filla de Berenguer de Relat, conseller del rei Pere III i tresorer d'Elionor de Sicília, tercera esposa del Cerimoniós. Berenguer era senyor de Castelldefels i des de 1375 fins a 1390 ocupà el càrrec de mestre racional (una mena de delegació d'hisenda). La noia arriba amb un dot espectacular, setanta mil sous, que li donen els pares Berenguer i Constança,¹⁷ més els trenta-cinc mil d'escreix de dot que li fa Gispert, i, com que no deu tenir liquiditat, li dóna el castell de Ciutadilla. Cal retenir aquest detall, perquè portarà molta cua.

Amb aquest casament podríem dir que els Guimerà es coronen i ens coronen de glòria. Però com que no hi ha Pasqua sense Divendres Sant, el casament va comportar càrregues per a la gent de Ciutadilla. El 13 de juny de 1372 el jove senyor Gispert de

Guimerà, per “soportar millor los gastos del matrimoni”, demana un tribut extraordinari, i el poble promet fer-li una aportació de mil sous barcelonesos.¹⁸ El 17 de juny sembla que ja s’ha celebrat el casament. El 9 d’agost Isabel, muller de Gispert, fa una procura a Bernat Galopa perquè, en nom de la senyora, prengui possessió del castell i lloc de Ciutadilla i de la jurisdicció. Això es fa efectiu el 15 d’agost de 1372.¹⁹

La cort de Pere III, on era present Berenguer de Relat, pare de la núvia, s’instal·lava normalment al Palau Menor de Barcelona. “Allí la jove Isabel de Relat degué conèixer el fillastre de Ferrer Sayol, protonotari de la sobirana. Aquest fillastre era l’escriptor barceloní Bernat Metge, que des del 1371 ocupava en aquella cort el càrrec d’ajudant de registre. Més endavant, vers el 1388, Bernat Metge, escrivà del rei Joan I, és processat per acusacions que desconeixem, i, en la seva dissort, recorda l’amistat amb Isabel, filla de Berenguer de Relat, i li dedica la seva excel·lent traducció de Griseldis, obra llatina de Petrarca. A la molt honorable i honesta senyora madona Isabel de Guimerà s’hi adreça Bernat Metge, en termes de la més elegant i respectuosa cortesia i li prega que no l’oblidi: «Suplic-vos, encara, senyora, que mi, per envejosos contra justícia maltractat, vullats haver per recomanat en vostres devotes oracions; car Nostre Senyor ha més en vós tant de bé, e vós que en sabets tan virtuosament usar, que no em pens que denant Ell poguéssets trobar repulsa de res que li demanàssets.» Així clou Bernat Metge el seu Valder e Griselda, primera manifestació a Espanya de prosa renaixentista.”²⁰

Ni que sigui una mica casualment, ens honora que el Renaixement de les nostres lletres s’obri amb el nom d’una senyora de Ciutadilla.

GUILLEM DE GUIMERÀ

El mateix any del casament de Gispert de Guimerà amb Isabel de Relat, el 1372, Guillem de Guimerà i Abella, sortit del castell de Ciutadilla, oncle i tutor de Gispert, segurament germà del seu pare, és elegit regent del Gran Priorat de Catalunya de l’orde de l’Hospital de Sant Joan de Jerusalem, càrrec que exerceix fins a la mort, que va ocórrer a Barberà l’any 1396.

Havia estat comanador d'Amposta, de Villell, de Montsó, d'Horta, de Tortosa, de Granyena, de Barberà i d'Ulldecona. Ell és l'encarregat de dirigir la construcció de les muralles de Montblanc i de Poblet que encara avui podem contemplar.

Viatja a Rodes i Avinyó, porta amb nau reial el Papa d'Avinyó a Roma. Sempre és al costat de Pere el Cerimoniós, en els intents de recuperar el regne de Mallorca i el Rosselló i en els enfrontaments amb Pere I el Cruel. Participa a les sessions de les Corts Catalanes.²¹

És sens dubte un personatge interessantíssim que té una gran influència a la cort de Pere III. Segurament és ell qui propicia el casament del seu nebot Gispert de Guimerà amb la noia de la cort, Isabel de Relat. També, com a tutor que era de Gispert, el 8 de febrer de 1380 intervé en la compra a Pere III per onze mil sous barcelonesos del mer i mixt imperi, o sigui tota la jurisdicció civil i criminal del lloc i terme de Ciutadilla dins la vegueria de Montblanc, a més de la que ja hi tenia anteriorment.²² I el 8 d'abril de 1381 Gispert obté el privilegi de poder fer perpètuament mercat cada dilluns.²³

L'any 1380 hi ha el casament de Guerau de Guimerà amb Simoneta de Jorba, hereva de la castlania de Tamarit de Mar. Segurament és germà del Gispert que l'any 1372 es casa amb Isabel de Relat.

UN SEGLE, EL XV, MOLT MOGUT

A les acaballes del segle XIV, el 21 d'agost de 1394, Isabel de Relat fa testament davant el notari Guillem Andreu, i nomena quatre fills d'ella i de Gispert: Bernat, Guillem, Felip i Lluís; fa hereu a Bernat.²⁴ En morir Isabel, Gispert devia casar-se en segones noces amb Angelina. Gispert mor al castell el 2 de març de 1409, i el 13 de gener de 1410, Angelina, ja viuda, rep homenatge dels homes de Ciutadilla com a senyora del castell i del lloc per raó del dot, i com a tutora i curadora de Guerau de Guimerà, fill i hereu universal de Gispert.²⁵ De seguida, el 18 de gener del mateix any, només cinc dies després, Bernat, el fill gran de Gispert i Isabel, ja

presenta un requeriment contra la universitat de Ciutadilla a fi que els habitants del lloc li prestin sagrament i homenatge de fidelitat, conforme es féu a Isabel, la seva mare, i que l'obeeixin i el tinguin com a senyor del lloc per ser fill i hereu d'Isabel de Relat.²⁶ El senyor Gispert atorga el castell a les dues dones, amb la qual cosa ja tenim l'embolic servit.

De Guerau, fill de Gispert i d'Angelina, sabem que el 27 de novembre de 1419 fa capítols preparant el casament amb Violant de Cardona, filla del jurisperit i conseller del rei Esperant en Déu Cardona.²⁷ D'aquest matrimoni hi ha un fill anomenat Bernat i, amb Beatriu d'Homs, té una filla anomenada Joana. Durant la guerra de la Generalitat contra Joan II, Guerau va ser declarat per la Diputació enemic del Principat i li foren confiscats els béns. És interessant retenir els noms dels dos fills de Guerau, Bernat i Joana, que després de moltes dècades de litigi, amb un acte de bona voluntat, hi posen punt i final.

De Bernat, fill de Gispert i Isabel, en tenim informació abundosa. Com a hereu de la mare i de l'avi de Relat, passa a anomenar-se Bernat de Relat, àlies de Guimerà, i a gaudir de la gran herència, però no s'oblida del castell de Ciutadilla i en defensa la possessió amb unghes i dents, tot i que té molt poc temps per a fer-ho a causa de la seva mort prematura. Bernat es casa amb Violant de Valls i, en morir el 24 de juny de 1410, deixa dos fills petits, Gispert i Violant. L'esposa Violant el febrer de 1411 també ja és difunta. Tenim, doncs, uns infants orfes de pare i mare carregats de possessions i de problemes. La tutoria d'aquests menors, encarregada a Manuel de Rajadell, genera molta paperassa i, per tant, molta informació.

El gran litigi és l'herència del castell de Ciutadilla, que finalment es demostra que pertany a Gispert com a hereu del seu pare Bernat, a qui pertoca pel testament d'Isabel de Relat, que l'havia obtingut del marit Gispert com a escreix de dot. Aquí tenim el gran enfrontament: Guerau es considera senyor del castell per ser fill i hereu de Gispert, i Gispert, fill de Bernat i nét de Gispert i d'Isabel de Relat, reclama els seus drets, que finalment li són reconeguts amb una sentència de la reina Maria del 31 d'agost de 1434.²⁸ El 16 d'octubre del mateix any un enviat del rei fa entrega

de la possessió del castell a Gispert de Guimerà, representat per Manuel de Rajadell.²⁹

El 31 d'agost de 1441 Margarida ja actua com a procuradora del seu marit Gispert.³⁰ El 1443 viu al castell, ja que paga a Salvador Traver d'Igualada cinquanta-vuit lliures pel salari de nou mesos de servei al castell de Ciutadilla.³¹ El 1444 es feren obres de reforma al castell per valor de cent cinquanta-cinc florins.

Sembla que tot està consolidat, però els problemes no s'acaben. El 30 de juny de 1450 hi ha una sentència promulgada per la reina Maria en la causa que Bernat de Guimerà seguia contra Gispert de Relat i de Guimerà, a la qual s'oposà Guerau de Guimerà, pare de Bernat. Gispert fou condemnat a deixar vàcua i expedita la possessió del castell i lloc de Ciutadilla amb els fruits, els emoluments i la jurisdicció a favor de Guerau i Bernat de Guimerà, pare i fill, el pare com a usufructuari i el fill com a propietari.³² La lluita és aferrissada. Totes dues parts es veu que tenen molt poder i busquen tots els ressorts: el 1453 el bisbe d'Urgell a favor de Guerau de Guimerà, l'any 1455 el vicari general de Barcelona contra Guerau.³³

El 16 de setembre de 1462 la reina Joana fa donació a Francesc Benet de Guimerà, fill de Gispert i Margarida i nét de Bernat, de tots els béns que tenia a Ciutadilla, a Barcelona i en qualsevol altra part del món Bernat de Guimerà, fill de Guerau de Guimerà revelat contra el rei, motiu pel qual li foren confiscats els béns, amb la puntualització que, en cas que els veguers, els governadors i altres no li reconeixin els drets, hauran de pagar una multa de dos mil florins d'or.³⁴

Amb aquesta sentència, la reina Joana devia tractar d'agrair els bons serveis que Gispert de Guimerà i el seu fill impúber Francesc Benet van fer-li posant-se al costat del rei Joan II. Naturalment, el rival Bernat, fill de Guerau, era a l'altre bàndol. Els Guimerà són, de sempre, una família de militars, i els trobem en totes les conteses bèl·liques del país. Podria semblar que, amb una sentència tan contundent, Francesc Benet, besnét d'Isabel de Relat, ja s'instal·la al castell, però no és així. El 8 de novembre de 1465 Francesc Benet de Guimerà fa una procura al seu pare, Gispert de Relat, àlies de Guimerà, perquè prengui possessió dels béns que foren confiscats a Bernat i que la reina Joana li donava en la sentència de 1462.³⁵

No sabem si va arribar a prendre'n possessió. El 9 de setembre de 1471 Gispert de Guimerà fa testament davant Joan Navarro de València, i fa hereu el seu fill, Francesc Benet de Guimerà.

Tenim un document curiós per veure com dura i perdura el litigi que va començar el gener de 1410 i que ara sembla que s'acaba amb un gest de bona voluntat. El 28 de març de 1489 Bernat, fill de Guerau, que s'anomena encara senyor de Ciutadilla, fa donació i cessió a Francesc Benet de Guimerà de tots els drets i les accions que li són competents i competidors en el castell i lloc de Ciutadilla.³⁶ A continuació és la germana de Bernat, Joana, qui, per acabar-ho d'assegurar, el 9 de maig de 1489 fa testament; ens diu que és casada amb Jofre de Sarriera i és filla de Guerau de Guimerà, senyor del castell de Ciutadilla, i institueix hereu universal el seu nebot Francesc de Guimerà.³⁷ Per fi sembla que haurem fet net. Una batalla que ha durat de 1410 fins a 1489.

Francesc Benet de Guimerà, de molt jove, l'any 1462, era amb son pare Gispert al setge de Girona. El 1479 fan capítols amb Constança Margarit, filla de Bernat Margarit i Violant i neboda i fillola del bisbe de Girona Joan Margarit. El 25 de gener d'aquest any, en fer capítols, es diu que els pares de Francesc Benet, Gispert i Margarida, ja han mort i que ell és varvassor, que viu a Barcelona i és senyor de la baronia d'Abella de la diòcesi d'Urgell. No esmenta enlloc Ciutadilla: es veu que encara no en té clara la possessió.³⁸ No és fins al 1490 que Francesc consta com a senyor de Ciutadilla i actua com a tal.

Abans de tancar aquesta centúria ens sembla que cal fer menció dels tres cabalers del castell de Ciutadilla que trobem, en aquest segle, a l'orde religiós i militar de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem. Del primer, ens en dona notícia el testament de Bernat de Guimerà de 1323, quan nomena marmessor el seu germà fra Guillem de Guimerà. El segon és fra Guillem de Guimerà, oncle i tutor del Gispert de Guimerà, que l'any 1372 es casa amb Isabel de Relat; d'aquest, tot un personatge, ja n'hem parlat llargament. El tercer és un fill de Gispert i d'Isabel de Relat i també és fra Guillem de Guimerà, comanador de la casa antiga de Lleida; el seu germà Bernat el nomena marmessor i té una actuació ben destacada en l'acompliment de les seves disposicions testamentàries.

ESPLENDORS DEL SEGLE XVI

Francesc de Guimerà, a qui tant va costar obtenir el senyoriu del castell i el poble, el 14 de novembre de 1508 fa testament davant del rector de Ciutadilla Pere Rosell: a l'esposa Constança li deixa les rendes del castell durant tot el temps de la seva vida i, com que no tenen fills, fa hereu Lluís, fill segon de Bartomeu de Guimerà.³⁹ Amb tota probabilitat a ell pertany la llosa sepulcral que ara és a la capella del Santíssim, on damunt del gran escut dels Guimerà es llegeix: "sepultura del senyor Francesc de Guimerà".

La seva esposa, Constança de Guimerà i Margarit, viuda, tira endavant la nova capella del castell dedicada a sant Joan Baptista, i el 1515 l'arquebisbe de Tarragona concedeix vuitanta dies d'indulgència als que visiten la nova capella.⁴⁰ Per una antiga consuetudinem tenim constància que el poble hi pujava cada any en processó el dia de Sant Joan.

L'hereu de Francesc de Guimerà, Lluís de Guimerà, es veu que morí molt petit i, en substitució, heretà el seu germà Gispert, tercer fill de Bartomeu de Guimerà, senyor de Llorac; el quart es deia Bernat i el cinquè, Miquel.

L'any 1533 Bartomeu de Guimerà crea un censal en nom propi i com a administrador del seu fill Gispert. Del 1535 en endavant Gispert ja fa i desfà com a senyor de Ciutadilla. Del 22 de gener de 1535 tenim una carta del rei a Gispert de Guimerà "manant-li que faci gent per a la guerra contra els turcs".⁴¹

El 10 d'octubre de 1542 els reis de Castella, Carles i Joana, concedeixen a Bartomeu de Guimerà, pare de Gispert, el privilegi de noblesa.⁴²

Els fills de Bartomeu sembla que tots es relacionaren molt amb el nostre Gispert. Francesc, el gran, té un fill, Joan de Guimerà i del Papiol. Bernat, de l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, fa una carrera brillant: el 12 d'octubre de 1555 tenim la col·lació del priorat de Catalunya a fra Bernat de Guimerà⁴³ i del 8 d'octubre de 1559 hi ha una carta del rei en què li fa grans agraïments, anomena l'empresa de Trípoli, les quatre galeres i que sap prou bé que el desitja servir;⁴⁴ informacions posteriors ens diran que fra Bernat era general de les galeres i que els enemics el mataren.⁴⁵ I el petit, Miquel, potser

és el que arriba més amunt: al març de 1562 el rei Felip el nomena governador i mestre del castell de Baya, al regne de Sicília, el maig del mateix any el nomena governador del castell d'Ibajas i el 1564 és nomenat capità de la ciutat de Càpia, al regne de Nàpols.⁴⁶ Tots aquests germans eren molt coneguts per la gent que freqüentava el castell de Ciutadilla i en donen testimoni davant notari. També ens diuen que el senyor Gispert sobrevisqué tots els germans i que, quan se'n moria un, tota la família i els criats es posaven de dol.⁴⁷

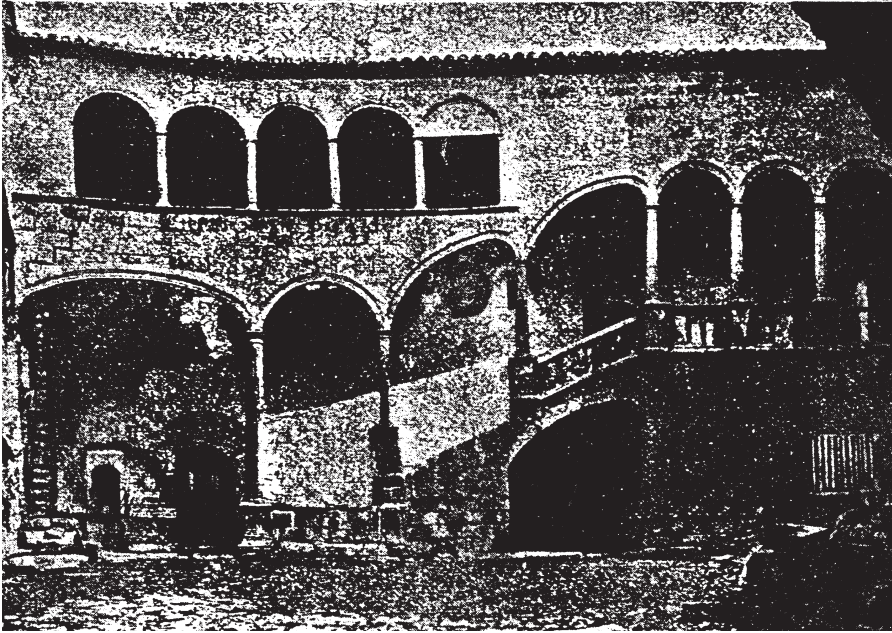
De Gispert, en tenim força notícies, i queda encara una gran quantitat de documents per a estudiar i obtenir-ne moltes més. El fogatge de 1553 el posa com a primer cap de casa: Gispert de Guimerà, militar. Per aquestes poques lletres sabem que vivia al castell i que era militar d'ofici, tot i que, com veurem, destaca com a constructor.

És en vida d'ell que l'antic castell medieval es transforma en magnífic palau renaixentista, tot mantenint encara el caràcter de fortalesa, com ho testimonia la gallarda torre de l'homenatge. A més de la torre i l'habitatge senyorial, es fa l'escala noble que condueix a la sala i a les habitacions principals; aquesta escala és potser l'element més remarcable, per l'elegància i bellesa arquitectònica que la caracteritza. No és estrany que Lluís de Monreal i Martí de Riquer arribin a dir que potser és l'escala catalana més bella del segle XVI.⁴⁸

La fotografia de les acaballes del segle XIX i la recomposició en dibuix ens permeten fer una bona aproximació a la realitat. La seva contemplació és un gaudi, un plany i una enyorança.

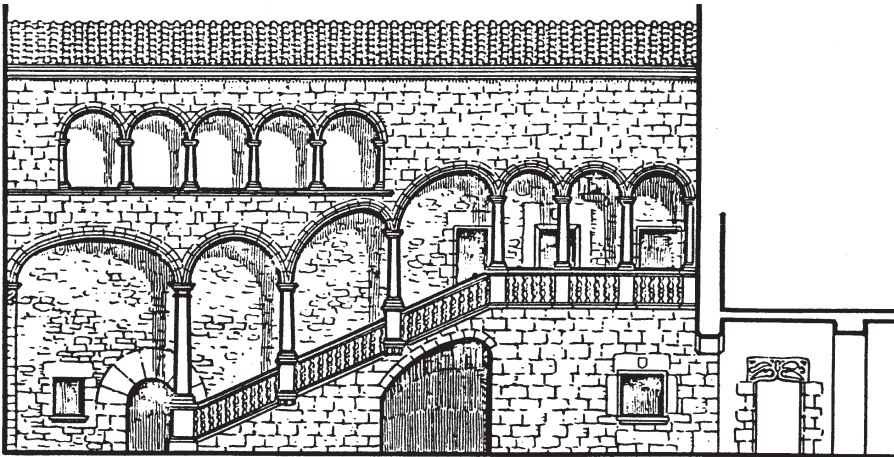
Sabem que al 1572 l'escala ja estava enllestida, perquè Joan de Guimerà, abat de Poblet, potser amb nostàlgia de casa pairal, quan vol fer construir l'escala del castell de Verdú a Antoni Vernia, expressa en el contracte del 10 d'octubre de 1572 que ha de ser feta "conforme està la escala que lo senyor de Ciutadilla té en son castell". Les finestres que donen a l'interior del pati d'armes, inclosa la que es va ensorrar entre 1960-1970, són un bon exponent del més refinat bon gust de l'època.

El temps de Gispert de Guimerà va ser ple de vida i construccions. A més de les grans obres del castell, és ell qui basteix als peus de Ciutadilla, tocant al camí de Tàrrrega a Tarragona, un convent per als dominics i en fa possible l'establiment. Ja ens agradaria saber d'on

Vista del pati abans que s'ensorrés una de les galeries.
 Finals del segle XIX o primeria del XX.

Font: Geografia General de Lleida. Ed. Albert Martín, pàg. 392.

Castell Roquer de Ciutadilla. Reconstrucció de la gran escalinata i galeria. La recomposició en dibuix, potser és la imatge que més ajuda a veure'n la gran bellesa i esplendor.

Font: Revista IEL. Piqué Jover. 1982

El castell l'any 1915.

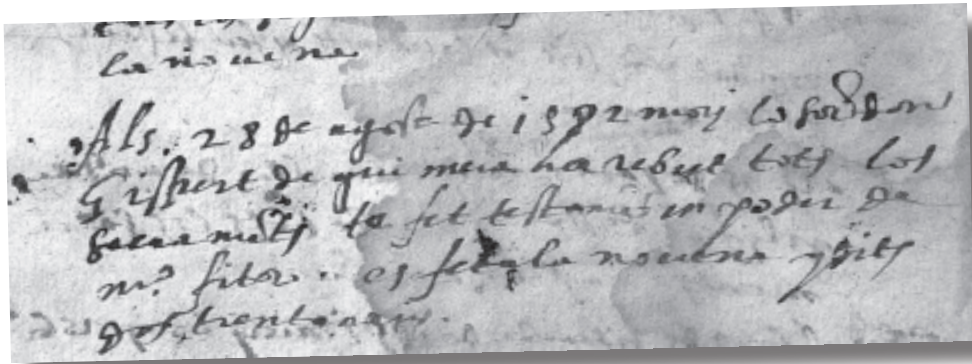
Fons: © Fundació Institut Amatller d'Art Hispànic. Arxiu Mas

provenien els recursos que va tenir a les mans el senyor Gispert per fer tantes i tan magnífiques construccions. Podem imaginar que la participació en les conquestes d'Itàlia en va ser una font.

Una de les preocupacions de Gispert era la seva successió. De l'esposa Isabel de Rosanes no tenia cap fill baró i no parà fins a aconseguir la legitimació de Bernat, el fill natural. El 26 de febrer de 1565 ja ho aconsegueix de la cúria romana⁴⁹ i dotze anys més tard, el 7 d'octubre de 1577, obté del rei Felip la legitimació de Bernat i de Maria, germans. El rei mana que Maria es casi amb Francesc de Guimerà, governador de Menorca.⁵⁰

TESTAMENT DE GISPERT

De Gispert, personatge molt destacat, en conservem el testament amb un gran luxe de detalls. El fa dimecres, 8 de març de 1581. El testador el té a les mans tancat amb un fil de cànem i segellat

Anotació de la defunció del senyor del castell, Gispert de Guimerà, morí el 28 d'agost de 1582.

Fons: Drets reservats © Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona

Transcripció: Als 28 d'agost de 1582 morí lo Senyor Don Gispert de Guimerà ha rebut tots los sagraments te fet testament en poder de m.º Fitor, es feta la novena i dits dos trentenaris.

amb cera. Gispert mor al castell de Ciutadilla el 28 d'agost de 1582 i el testament es llegeix el 31 del mateix mes.

El testament comença amb l'encapçalament acostumat: "En nom de nostre Senyor Déu Jesucrist i de la humil Verge Maria." Elegeix marmessors, executors del testament: Anton Folch de Cardona, duc de Soma; Joan de Guimerà, abat de Poblet; Isabel de Guimerà i de Rosanes, muller; Francesc de Guimerà, gendre; Bernat de Guimerà, fill; Maria de Guimerà, filla, i Joan de Guimerà, nebot. Primerament demana, com és costum, que els deutes siguin pagats i les injúries restituïdes. Elegeix sepultura del cos al vas que ja té fet i fabricat al monestir que fa construir al terme de Ciutadilla pels pares predicadors de l'orde de Sant Domènec. Si el dia de l'òbit encara no hi resideixen els frares, ordena que el cos sigui donat en comanda al rector de l'església parroquial fins que el monestir estigui acabat i hi habitin els dominics i llavors el cos hi sigui transferit. Per a la sepultura deixa 200 lliures. Per l'obra de l'església parroquial, 50 lliures barceloneses, a cada bací, 5 sous, i al de Nostra Dona i al de les Ànimes, 20 sous a cada un. A l'Hospital de Ciutadilla, 20 lliures, les quals s'han de distribuir per obres de la casa, un lliure per

als pobres, és a dir, posts, bancs, màrfega i un matalàs, dos parells de llençols, dos parells de coixineres i dues flassades. I per a remei de la seva ànima mana que li siguin celebrats tres trentenaris de misses, un a l'església parroquial i dos al convent. Als criats i criades que el dia del seu òbit es trobaran a casa seva i al seu servei els deixa a cadascun 5 lliures. A Pere Vicens, 50 lliures; a Antoni Gibert, 100 lliures; a Cecília, filla natural, 600 lliures per l'entrada de religiosa; a sor Àngela de Guimerà, filla monja del monestir de Jerusalem de Barcelona, 25 lliures de renda per tot el temps que viurà; a sor Rafaela de Guimerà, filla monja d'aquest monestir, 25 lliures més de renda tot el temps de la seva vida; també la mateixa quantitat deixa a Cecília i a Joana de Guimerà, neboda, monja del monestir de les Jerònimes de Barcelona. En remissió dels pecats, deixa en llibertat Jeroni Negre, esclau, i li dóna 10 lliures. A Gaspar Marcet, prevere resident a casa seva, o sigui al castell, li deixa l'usdefruit d'una casa que té en aquesta vila, un manteu i una sotana de contrany. A l'esposa Isabel la deixa senyora, majora i usufructuària dels seus béns i heretat, si resideix a la casa de Barcelona o de Ciutadilla; no està obligada a prestar caució de l'usdefruit. Fa hereu universal Bernat, fill natural i legítimat.

A l'últim, dedica un gran apartat al convent, obra que ja té molt avançada. Llega al convent de pares predicadors, sota la invocació de la Mare de Déu del Roser, un munt de censos i rendes. També especifica els ornaments i vasos sagrats per al culte amb què vol dotar-lo, fins i tot parla d'un orgue i diu que la major part de coses ja les té fetes i preparades. Per acabar de dur la fundació a bon port, nomena el duc de Soma i el provincial de l'orde de pares predicadors encarregats d'acabar l'obra i els concedeix plens poders per fer tot el que calgui fins que els frares puguin habitar còmodament en la casa per fer-hi la deguda servitud. Poden disposar dels seus béns fins a 1.500 lliures i vol que estigui enllestit en el termini de dos anys després del seu òbit, i suplica al duc que li faci aquesta mercè "per descans i quietud de ma consciència". Aquest sembla que deu ser el motiu de la fundació del convent. Acaba dient que fa el testament amb la seva pròpia mà.⁵¹

No sabem com queda la senyora Isabel de Rosanes després de conèixer aquest testament, però demostra que és una dona llesta i tot seguit troba una solució airosa. El 13 de febrer de 1583, només ha passat un any i mig de la mort de Gispert, i ja es fan capítols matrimonials entre Bernat de Guimerà, senyor de Ciutadilla i de la baronia d'Abella, i Dionísia de Tamarit; el pare de la noia és un nebot de la senyora Isabel. Bernat té vint-i-quatre anys i Dionísia només en té onze. En el contracte ja es diu que no podran fer vida marital fins que Dionísia haurà aconseguit l'edat per contractar i el matrimoni sigui beneït per l'Església.⁵²

De Bernat, en tenim un bonic títol de batxiller de la universitat de Salamanca, expedit el 22 de desembre de 1581.⁵³

El 8 de juny de 1584 Bernat de Guimerà, senyor de la vila i terme de Ciutadilla, fa el nomenament de batlle de Ciutadilla a favor de Pere Bellart.⁵⁴

Del 22 d'agost de 1590 hi ha una capitulació entre Bernat de Guimerà i el prior del convent fra Gaspar Capell, en la qual Bernat diu que vol ser enterrat al monestir de Madona del Roser, igual que els pares.

Del mateix any hi ha un enfilall de capitulacions i contractes significatius. N'esmentem alguns:

- a) Capitulació entre Bernat de Guimerà i Francesc Miqueló, a qui cedeix per tres anys l'administració de l'ermita de la Bovera i l'església de Vallsanta. Les poques monges que quedaven a Vallsanta n'havien marxat l'any anterior.
- b) Tractes amb Miquel Miqueló. Aquí el senyor encapçala el document fent gala de tots els seus títols: "Bernat de Guimerà de Relat i d'Abella, senyor del castell i terme de Ciutadilla i del terme de la Bovera i quadra de Vallsanta".
- c) Bernat de Guimerà arrenda a Jaume Copons per cinc anys tot el tros de terra de regadiu situada a la quadra de Vallsanta i el secà i el terme de la Bovera.
- d) Bernat de Guimerà arrenda a Tomàs Esteve, fadrí de la vila de Ciutadilla, un jornal de terra de regadiu a les planes de Vallsanta (és a dir, al camí que va de Vallsanta a la font) per

cinc anys, pagant el delme; dos jornals als plans de la Bovera, que afronten amb el camí que va de Ciutadilla a Cervera i amb el camí de Guimerà a Preixana; una casa dins el clos de Vallsanta; un hort dins el clos de Vallsanta, etc.⁵⁵

És ben clar, doncs, que fins a les acaballes del segle XVI els Guimerà senyors de Ciutadilla ho són també de la Bovera i Vallsanta i que, en tancar-se el monestir, reconverteixen l'ús de les cases i propietats.

Un darrer document interessant, sense data exacta, "per los anys de 1591", en poder de Salvador Mir, notari de Tàrrrega, i d'Onofre Blanquer, notari de Montblanc, és la concòrdia entre Pere Galzeran de Castro i de Pinós, vescomte d'Èvol, d'una banda, i Bernat de Guimerà de Relat i d'Abella, senyor de Ciutadilla, de l'altra, amb la intervenció de l'abat de Poblet, sobre el fet que Bernat vengui al vescomte:

- Tot el terme de la Bovera, drets i jurisdicció civil i criminal, juntament amb les cases i propietat de Vallsanta.
- La quadra i el delmari de Vallsanta, terres, primícies, etc.
- El molí fariner que és a l'heretat i quadra de Vallsanta, amb tots els emprius, aigües i altres drets.
- Els censos, els drets dominicals i les rendes pertanyents a la casa i terme de la Bovera i quadra de Vallsanta i censos i drets que són al terme de Guimerà, "reservant-se emperò els delmes, censos, dominis directes i altres drets que dites monges tenien en el terme i vila de Ciutadilla, els quals en dita venda no vol que sian compresos".

També s'estableix que l'abat, amb quatre persones de Guimerà i quatre de Ciutadilla, designin els termes dels llocs, comprenent en el de Guimerà la Bovera i Vallsanta. El preu és de 2.583 lliures.

Tot i que hi ha el nom de dos notaris, ens adverteixen que és un esborrany.⁵⁶

El 5 de juliol de 1592 Bernat fa una procura a Dionisia, la seva muller, perquè pugui administrar.⁵⁷

SEGREST DELS CASTELLS

L'absència de Bernat, que no tenia arrels a Ciutadilla, i el fet que es posés al capdavant de l'administració una dona de vint anys van aixecar molta polseguera. Van segrestar els castells de Ciutadilla i d'Abella. El segrest d'Abella fou l'agost de 1592, prengueren tots els fruits i pertinences del castell per valor de més de vuit-centes lliures. El segrest de Ciutadilla es posà en mà i poder del comissari Antoni Merser, sastre de la vila de Tàrrega, el qual era tingut i reputat per persona molt vil i baixa. Merser, en companyia de Ponses de Tàrrega i de Pere Roig de Passanant i d'altres, totes persones odioses a Dionísia, la tragueren del castell amb la seva família, sense donar-los temps per acabar-se de vestir ni prendre res. A més del castell i la jurisdicció, segrestaren totes les rendes i els emoluments, tots els altres béns, i el molí i el forn, revocant els arrendaments que la noble Dionísia havia fet, i feren segar i collir tots els fruits sembrats i van dissipar totes les provisions del castell (vi, oli, blat, civada i altres grans, bacons de carn salada i moltes altres coses); tot ho gastaren i consumiren sense haver-ne donat mai raó ni compte i sense haver pres inventari dels mobles. Foren usurpades les més importants i millors escriptures i actes del patrimoni dels castells. Dionísia restà espoliada dels seus béns, dot i drets, li llevaren la possessió, l'administració i el govern.

Bernat de Guimerà, ja molt temps abans que es produís el segrest, estava absent del Principat i tenia l'ànim i el propòsit deliberat de no tornar, car volia emprar la seva vida al servei del rei. Per tant, sembla just que cessin els segrests i que Dionísia sigui íntegrament restituïda i li siguin esmenats tots els danys i greuges, tant pel que s'acaba d'exposar, com també perquè la noble senyora és discreta, madura i bona cristiana i està molt capacitada per a regir i governar els seus vassalls. Així és generalment considerada, i, si pel fet de ser dona es dubta d'encomanar-li l'administració de la justícia, Dionísia s'avindrà a nomenar un cavaller o dos de gran confiança perquè, com a procuradors seus, i en el seu nom, administrin justícia.⁵⁸ Aquest recurs, sense data precisa, duu l'encapçalament: "per los anys de 1594 i que fa uns dos anys es produïren aquests fets". Per tant,

tot degué succeir després que Bernat s'absentés i el comandament quedés en mans de la jove esposa Dionísia.

El 5 de gener de 1593 el papa Climent VIII, en un breu pontifici, dicta excomunió contra aquells que indegudament tinguin béns de Dionísia.⁵⁹

Dionísia, en el recurs que presenta a la Reial Audiència, diu que Bernat té el propòsit deliberat de no tornar i que vol lliurar la seva vida al servei del rei. En canvi, una carta del rei, datada a Madrid el 4 de juliol de 1595, ens informa d'alguns delictes que ha comès Bernat, que passà a França i ara és a Roma. El rei mostra agraïment a l'ambaixador per haver-lo retingut i entretingut. Altres escrits al duc de Maqueda intercedeixen a favor de Bernat, que promet gran esmena i suplica que li donin la remissió en atenció del seu pare, que fou tan honorat cavaller, i la compassió que fan la muller i els fills.⁶⁰ No en sabem el desenllaç, d'aquesta qüestió. El que sí que es veu és que l'esposa Dionísia ha estat restituïda en les seves funcions d'administradora.

El 1595 Dionísia de Guimerà i Tamarit fa una àpoca a Joan Llenas. El mateix any fa una procura a una monja de les jerònimes de Barcelona per presentar un benefici.

Del 18 de novembre de 1596 data el testament de Dionísia, fet al castell de Ciutadilla, en el qual institueix hereu universal Ramon de Guimerà, fill seu i de Bernat. Elegeix sepultura al convent del Roser, on ja té fills enterrats.⁶¹

El 17 de març de 1601 Dionísia, viuda de Bernat, fa una procura al seu germà Hug de Tamarit perquè pugui prendre possessió dels béns del seu marit, que va fer testament a Ciutadilla amb Pere Baltasar Rabassa, notari públic de Tàrrrega, el 14 de desembre de 1600.⁶² Ja tornem a tenir Dionísia al capdavant del poble, ara amb vint-i-sis anys i plens poders.

A Bernat de Guimerà va sobreviure, i molt, l'esposa Dionísia, que trobem al costat del seu fill Ramon en els casaments i fent tractes de tota mena, i el 1633, quan Ramon fa testament, la mare encara viu.

RAMON DE GUIMERÀ

Ramon es va casar dues vegades: el 5 de juny de 1606 es fan capítols amb Victòria de Vilanova a Perpinyà, el dot és de 16.000 lliures barceloneses, una fortuna;⁶³ els capítols del segon matrimoni de Ramon amb Isabel de Gilabert es fan l'1 de novembre de 1620.⁶⁴ Hi ha tres fills d'aquest matrimoni: Jacinta, Gispert i Dionísia.

El senyor Ramon és tot un personatge. En una mena de carta-instància demana el càrrec de procurador reial dels comtats del Rosselló i Cerdanya i mostra els mèrits dels Guimerà. Diu que fa vuit-cents anys el varvassor Ramon de Guimerà es posà al servei de Carlemany en la conquesta de Catalunya i li féu la gràcia de donar-li el poble i el castell de Guimerà. Gispert de Guimerà era a la batalla de Las Navas servint el rei Pere II d'Aragó. Fra Guillem de Guimerà, prior de Catalunya, en la rebel·lió de Mallorca, amb els seus cavalls i dos-cents homes a peu, va socórrer el rei Pere, en gravíssim perill. En la guerra de Sardenya de 1409 un altre Gispert de Guimerà va servir i va assistir l'infant Alonso. Miquel de Guimerà va servir la plaça de regent de la vicaria de Nàpols, on va fer grans serveis a la corona reial. Francesc de Guimerà va exercir al govern de Mallorca. El comanador Bernat de Guimerà, de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, serví en el càrrec de general de les galeres de Sicília i abans fou captivat pels moros i rescatat per Gispert de Guimerà, germà seu i avi de Ramon. Aquest Gispert també va fer costat al rei al setge de Perpinyà. Després Ramon presenta els mèrits propis, els del suplicant que ha servit a sa majestat en aquest Principat perseguint lladres, bandolers i facinerosos, vuit dels quals ha tret dels seus dominis. El càstig va servir perquè s'aconseguís la pau i la quietud al Principat. Moltes vegades ha posat la seva vida en perill, especialment l'any 1615, quan assetjà en una cabana del terme Joan Calonge, lladre homicida de la quadrilla de Benet de Rocallaura, el qual "le tiró un pedrenyalazo", i, havent errat, va ferir d'un altre un criat seu; després, el prengué i li tallà el cap. Quan fou cridat pel rei a assistir al jurament del lloctinent de sa majestat, tot seguit va deixar casa seva, en temps de gran fred i neus, i hi va acudir amb gran part dels cavallers veïns del seu castell, com consta als papers, títols, fes i cartes que adjunta.

Acaba dient que, com a únic hereu de la casa de Guimerà i dels serveis esmentats, suplica al rei que li faci mercè d'honorar-lo amb el càrrec de procurador reial dels comtats del Rosselló i Cerdanya, vacants per la mort de Francisco Lupián.⁶⁵

És, sens dubte, un escrit molt curiós. Algunes de les coses que diu són autenticades mitjançant documents. A Ramon de Guimerà, pel que es veu, d'ambició i de coratge, no n'hi faltava. El càrrec que sol·licita no arriba, però sí que gaudeix de consideració. Alguns documents ho proven: del 20 d'abril de 1635, tenim una carta del capità general de Catalunya a Ramon perquè allistés gent apta per a la guerra;⁶⁶ del 20 de gener de 1640, una carta del rei a Ramon de Guimerà convocant-lo a les Corts de Montblanc;⁶⁷ del 27 d'octubre de 1639, un privilegi a favor de Ramon de Guimerà per canviar a Ciutadilla el mercat setmanal de dilluns a dimarts i la fira de l'1 de maig al 13 de juny.⁶⁸

El primer casament amb Victòria de Vilanova sembla que va ser interessat i no gaire exitós (es diu que era geperuda del davant i del darrere). Victòria fa testament el 7 de gener de 1619 i mor uns mesos després. Joan de Vilanova, el pare, fa una impugnació conforme el testament que féu la filla Victòria amb el notari de Tàrrrega Lluís Rabassa va ser fet amb gran coacció per part de Ramon. El pare busca i troba testimonis per provar-ho: tots diuen que sempre i en tot s'havia de fer la voluntat del senyor Ramon si no volien veure desencadenada una tempesta.⁶⁹

Isabel de Gilabert, la segona muller, fa testament amb el rector de Ciutadilla Francesc Rossell el 12 d'abril de 1633; els marmessors: Ramon, el marit; Dionísia, la sogra; Francesc de Gilabert, el seu pare, i Miquel de Gilabert, el seu germà. Vol ser enterrada al convent del Roser sense pompa i vestida amb l'hàbit de Sant Domènec. Fa hereu el fill Gispert, amb dret a successió a la filla Jacinta; i si quan mori no deixa ni fills, ni filles, ni néts, fa hereu universal el marit, Ramon. També aquí hi devia posar mà el senyor Ramon, que, com sempre, escombra cap a casa i procura que no s'escapi res cap a la família d'Isabel.⁷⁰

El 20 d'abril de 1633, o sigui vuit dies després del d'Isabel, fa testament Ramon de Guimerà, de la seva pròpia mà i segellat

amb el seu segell ordinari al castell de Ciutadilla. De ben segur, s'emmiralla en l'avi Gispert i en calca el patró. Si Gispert estava preocupat per la successió, Ramon ho està per la conservació del patrimoni, de manera que els hereus poden disposar de les rendes però no poden empenyorar ni vendre res. També, com als primers testaments del 1200 hi ha la clàusula que si la successió ve per part de dona l'hereu ha de portar el cognom de Guimerà i les seves armes a la part dreta de l'escut. Ramon, com l'avi Gispert, deixa als criats que el dia del seu òbit estiguin al seu servei cinc lliures a cadascun i demana que els facin un vestit de dol perquè es recordin de pregar per ell. Això es veu que ho tenia molt endins, ja que encarrega per després del seu traspàs 1.200 misses: cent a un altar privilegiat de Montserrat, cent a l'altar privilegiat de la Santa Creu de l'hospital general de Barcelona, cent més a l'altar privilegiat de Salve Radix al convent de Ciutadilla, tres-centes als carmelites de Barcelona, les restants en esglésies circumveïnes de Ciutadilla; a més, trenta-tres misses a la capella del Sant Crist de Ciutadilla, un trentenari de sant Vicenç Ferrer i les misses de sant Amador, repartides al convent i parròquia de Ciutadilla. Vol ser enterrat al convent sense pompa i vestit amb l'hàbit de sant Domènec.⁷¹ Va ser enterrat al convent el 17 d'octubre de 1653.

Ens diu Joan Josep Piquer i Jover al llibre *La vall del Corb* que Ramon de Guimerà, senyor de Ciutadilla, era un home fidel a la terra, que mantenia una actuació de sentit catalanesc. Fou un dels caps de l'exèrcit català i, com a militant nyerro, era francòfil i antiespanyolista, puix no volia fer-se solidari del desastre a què Espanya es veia abocada. Per això era enemic del comte de Santa Coloma, reialista en extrem.

GISPERT DE GUIMERA

A Ramon el succeeix el seu fill i hereu Gispert de Guimerà, el darrer d'aquest llinatge. Gispert fou batejat a Ciutadilla el 17 de juny de 1629.⁷²

El 25 d'octubre de 1653, o sigui vuit dies després de ser enterrat el pare, Gispert, amb vint-i-quatre anys acabats de complir, pren

possessió de la vila amb tot el ritual de posar-se davant el portal i d'obrir i tancar portes; l'acompanya una gran multitud, arriben a l'església i davant l'altar major amb les mans damunt el missal, en presència del rector Joan Rosanes, del prior del convent Pere Costa i del batlle Francesc Robinat es proclama solemnement senyor del castell, vila i terme de Ciutadilla i confirma i ratifica tots els privilegis, les exempcions, les llibertats, els usos i els bons costums concedits pels seus avantpassats. Es refereix a tota la jurisdicció civil i criminal i a les forques erigides en diverses parts del terme "en les quals s'han penjat homes". També s'anomena el delme i la primícia, la quístia, els molins, el forn, la llenya ("tot vassall que tingui animal té obligació de portar dues càrregues de llenya per Nadal"), les herbes, l'hospital, els lluïsmes, la ferreria, la carnisseria, la teuleria, els emprius, els pesos i mesures, els vagants, les peixeres, el vedat... Tot el cerimonial es va acabar amb un vibrant "visca don Gispert". L'explicació de la presa de possessió ocupa vint-i-sis pàgines mida quartilla.⁷³

El regnat de Gispert va ser molt breu. El 25 d'octubre de 1653 pren possessió, el 14 d'abril de 1657 fa testament i el dia 19 ja és enterrat al convent. Al testament diu que és al llit d'entengut per malaltia corporal, i nomena com a marmessors: fra Pau d'Àger, batlliu de Mallorca, comanador de Sant Joan de Barcelona i de Vallfogona; Miquel de Gilabert, senyor de Montfalcó al bisbat de Lleida, oncle; Joan de Llorac, senyor de Solivella, cosí; Aleix de Gilabert i Meià, senyor d'Alentorn, cosí; Jacinta de Cardona i de Guimerà, viuda de Jaume de Cardona, germana, i Joan Rosanes, rector de l'església parroquial. L'esquema és l'acostumat: que els deutes siguin pagats, vol ser enterrat al convent de Ciutadilla vestit amb l'hàbit de sant Domènec, que se li celebrin dues mil misses, llega i deixa a la Mare de Déu de Montserrat "per la molta devoció que li tinc tanta cera com pesaran les dos minyonetas fillas meas de sis anys i vint mesos de edat"; també vol que al més aviat possible es faci, pagat dels seus béns, un retaule de fusta amb la imatge de la Mare de Déu del Roser per a l'altar major del convent; fa deixes als criats i criades i a la germana Dionísia; a la filla Estefania de vint mesos, li deixa 12.000 lliures per col·locar-se

en matrimoni, si es fa monja 500 lliures, i fa hereva universal a Maria, la filla gran, amb les condicions acostumades: si no vol o no pot, substitueix Estefania i si ella no pot, l'herència és per a la germana Jacinta amb les condicions posades per Ramon, el seu pare. Féu testament el dia 14 i morí el 15 a Barcelona al carrer de la carnisseria de Sorts.⁷⁴ Es compleix la seva voluntat de portar-lo a enterrar al convent de Ciutadilla.

Podem imaginar en quin estat de desemparança van quedar les filles de Gispert. No se'n troba rastre: o van morir petites o la tia Jacinta les va apartar per quedar-se la sobirania del castell.

A Jacinta, la germana de Gispert, la trobem amb el segon marit, Francesc Xamar, el 13 de setembre de 1660 fent una concòrdia amb el convent de Montalegre respecte a un censal que el febrer de 1653 van fer Ramon de Guimerà i Isabel, cònjuges, el seu fill Gispert i la seva muller, Maria de Guimerà i d'Àger. Jacinta diu que actua com a hereva del seu pare, Ramon de Guimerà.

ELS GUIMERA A TAMARIT

El nom i les armes (escut) dels Guimerà arriben a Tamarit l'any 1380 pel casament de Guerau de Guimerà amb Simoneta de Jorba, hereva del feu o castlania de Tamarit de Mar.

Aquest matrimoni va tenir un fill i hereu anomenat també Guerau de Guimerà, que es casà amb Elionor i tingueren dos fills, Pau i Guillem Ramon de Guimerà. En quedar orfes abans de 1410, foren posats sota la tutoria de Gispert de Guimerà, senyor de Ciutadilla. La tutoria comporta tenir cura dels menors i dels seus béns. Els infants van ser acollits al castell de Ciutadilla i Gispert primer i després la seva viuda Angelina administraren les seves possessions.

Els interessos solen ser causa de discòrdies en les famílies. I els Guimerà no van ser pas cap excepció. El 1420 es troben diferents reclamacions de Pau i Guillem Ramon de Guimerà a Angelina, viuda de Gispert, per haver-los venut i empenyorat algunes coses que els hi pertanyien, i l'any següent a Guerau de Guimerà, fill i hereu de Gispert, li reclamen els mobles que consten a l'inventari i que el

seu pare prengué durant la tutoria, així com els fruits i les pensions. També reclamen que els restitueixi la cavalleria o heretat d'en Rabassa.

HERETAT D'EN RABASSA O CAVALLERIA

Guerau de Guimerà, que es casà amb Simoneta de Jorba l'any 1380, tenia una cavalleria a Ciutadilla (potser era el dot) de 3.600 lliures i de 300 sous de pensió que desempenyora l'any 1400 en dues pagues o lluïcions davant Gispert de Guimerà, senyor de Ciutadilla, que en fou testimoni, i Dalmau d'Amaldà, procurador de Gispert, que aprovà el contracte i digué que era fet sense frau ni engany.

Aquesta cavalleria és heretada per diferents i successius membres dels Guimerà de Tamarit, fins a arribar al darrer hereu d'aquesta casa, Jaume Cristòfol de Guimerà, que després de tres matrimonis mor sense descendència. L'1 de juny de 1613 fa testament, nomena marmessor fra Felip de Guimerà, general de l'orde de la Mercè, i declara com a hereus universals els jerònims de la Vall d'Hebron de Barcelona, als quals arriba per tant la cavalleria o heretat d'en Rabassa.

Els jerònims se les veuen de tots colors per defensar aquesta propietat que tenia una llarga història de litigis entre els Guimerà de Ciutadilla, que volien apropiar-se'n o almenys cobrar lluïció cada vegada que es feia un traspàs, i els Guimerà de Tamarit, que no se'n volien despendre i demostraven que no tenien cap mena d'obligació de pagar lluïisme.

Hi ha constància que durant tres anys el convent dels jerònims de la Vall d'Hebron envia diverses vegades alguns religiosos a parlar amb Ramon de Guimerà per aconseguir que els deixi de posar impediments i puguin cobrar el blat que els redituaris de Ciutadilla havien de pagar al convent. Però es veu que Ramon no en fa cap cas. Al contrari, extrema les mesures i força els seus vassalls que es neguin a donar als jerònims el que els pertoca a dreta llei. Sembla que pretén que els religiosos, cansats i avorrits de no treure'n més que disgustos i mals tractes, es vegin forçats a vendre l'heretat. Ni tan sols els oficials reials s'atreveixen a presentar-se a Ciutadilla de part del convent per defensar la causa, car diuen "que el señor

Ramon hace dar de palos a los ministros de la justicia que van a dicha villa”.

El combat és aferrissat i no en sabem el desenllaç final. Els jerònims necessiten testimonis per poder-ho resoldre per via judicial i a Ciutadilla els vassalls de Ramon no volen ni gosen testificar a favor seu perquè el senyor els té amenaçats.

Naturalment aquesta història ens arriba contada pels de Tamarit (aquestes dades es troben en la documentació dels jerònims de la vall d'Hebron dipositada l'Arxiu Diocesà de Barcelona).

ELS GUIMERÀ AL CISTER

No podem acomiadar-nos dels Guimerà, tantes centúries presents al castell i poble de Ciutadilla, sense veure la petja que van deixar als monestirs cistercencs de tota la comarca: a Vallsanta, tres abadesses i una monja; a Vallbona, una abadessa i quatre monges; a Poblet, un abat; al Cister, un procurador general. A més, tenim Guillem de Guimerà, gran prior de l'orde de l'Hospital; Felip de Guimerà, general de l'orde de la Mercè, i un Guimerà, jerònim de la Vall d'Hebron.

Això ens mostra clarament com era d'influent la família Guimerà en tot aquest territori.

ELS CARDONA, MECA I SENTMENAT

Amb la mort de Ramon de Guimerà, ocorreguda l'any 1653, s'acaba la continuada presència dels senyors al castell. El fill Gispert, darrer Guimerà, ja viu a Barcelona i els néts per part de la filla Jacinta, Maurici primer, i Isabel després, tenen cura de les possessions a distància, però no viuen ni coneixen el dia a dia del poble, la vida del qual va quedar marcada per aquells antics senyors, com s'expressa encara en el llenguatge: molí del Senyor, forn del Senyor. Ara, als nous senyors els falten arrels directes.

L'any 1665 ja és el fill de Jacinta, Maurici de Cardona i Guimerà, qui té el comandament. El 20 d'agost passen comptes Francesc de Sentmenat, curador de Maurici de Cardona, amb Joan Robinat,

administrador dels béns de Maurici. El Robinat és un avantpassat de cal Maimó. La pubilla que es casa amb un Maimó dona nom a la casa i amb una altra pubilla entra el Simó actual.

Quan mor Maurici hereta la germana, Isabel de Cardona i Guimerà, casada amb Josep Meca. El primer que fan els nous hereus és un detallat inventari. El 20 de maig de 1674 Joan Robinat, per ordre de Josep Meca, és l'encarregat de portar-lo a terme. Ho fa en presència de Jacint Bosch i d'Isidre Berga, tots de Ciutadilla. N'assenyalarem algunes curiositats:

- A la cavalleria hi ha tres mules.
- Entrant al pati, el cànem de l'onzè de Nalec en caramuixa.
- Al celler, dos vaixells dels més grans plens de vi vermell.
- Al celleret, un carretell de garnatxa.
- A la capella, un altar parat, retaule i grades.
- A les botigues, una portadora de sal de Cardona i una de sal de mar.
- A l'estudi, vuitanta o noranta llibres de diferents autors.
- A la fusteria, amb una pica, 210 quartans i mig d'oli bo.
- Al menjador dels fadrins, un llit de noguer.
- Al cap de la galeria, un llit de camp.
- A l'estudi vell, calaixos on hi ha molts papers vells.
- A la cambra que dona al corral, una bacina i "setro" d'estany del bo.
- A l'"aposeno" de don Miquel, un llit de noguer de pilars grossos.
- A l'"aposeno" de les cuques de seda, cinc quarteres de nous.
- A la cambra que va al rellotge, quatre cadires sense cuiros.
- A l'"aposeno" sobre la porta major del castell, una cobertora gran.
- A l'"aposeno" del pati, un baül.
- Al lligador, una caixa de noguer.
- A l'alcoveta, una arquimesa amb calaixos.

- A la quadra, dos trossos d'estopa de les veles del molí de vent.
- Al corral, vuitanta caps de bestiar.
- A l'"aposento" prop del guarda-roba, un cofre amb anelles de ferro.
- Al guarda-roba, vint-i-set armes: arcabussos, mosquets i quatre espases.
- En un altre "aposento" prop del guarda-roba, dues canastres de bova per al pa.
- A la sala, una pastera amb escaletes.
- A la cuina, un banc respatllet, un braser d'aram, dos "tocinos" vius i la cadena del molí de vent.
- Al molí de l'oli, una paella d'aram.
- Al molí de la farina, un perpal gros i un altre de petit.⁷⁵

Quatre anys després d'heretar les possessions, Josep Meca i Isabel fan tractes amb Isidre Ferrara d'Aguiló, del bisbat de Vic, per menar i cultivar les terres de l'heretat. El mateix any arrenden l'hostal a Joan Cervera.

El 1702 Josep Meca-Caçador i de Cartellà fou nomenat marquès de Ciutadilla, títol que amb posterioritat li reconeix l'arxiduc Carles. De senyor i senyora, com sempre s'havia anomenat els Guimerà, ara passen a marquès i marquesa. És estrany que, essent ella l'hereva, el títol es concedeix al marit (encara no corrien els actuals aires de reivindicació femenina).

De fet, tot i que el títol és del marit, al cap de sis anys, és la marquesa Isabel qui escriu una carta dirigida a Joan Robinat, com a senyora i majora, i ordena que no s'arrendarà la propietat al pretendent que té tan poc ànim i que, si no en surt un altre amb més empenta, ja li està bé que se n'encarregui Robinat i li faci portar els fruits al castell, i que els tingui en bona guàrdia i custòdia. La carta la devia fer un secretari, però la signatura, amb lletra grossa de traç segur i elegant, és de la seva pròpia mà: Isabel Meca de Cardona i de Guimerà, marquesa de Ciutadilla.

Josep Meca-Caçador era militar, defensà Barcelona i fou fet presoner. L'any 1713, considerant inútil la resistència de Barcelona,

abandonà la capital i es retirà al seu castell de Castellar del Vallès i va morir el 2 de juliol de 1715. El nostre marquès no va tenir la tenacitat de Rafael de Casanova. L'esposa, Isabel, mor el 4 de desembre de 1724.

El marquesat de Ciutadilla passa al seu fill Antoni Meca Cardona, que el 14 de juny de 1725 nomena procurador seu Antoni Valls, subbatlle del poble, per prendre possessió del castell, poble i terme de Ciutadilla. L'any 1748 es fan unes ordinacions de com s'ha d'organitzar la vida del poble. Antoni mor l'1 de maig de 1755. No devia deixar fills, amb la qual cosa heretà el seu germà Ramon, a qui li va durar poc el marquesat, ja que trobem la seva defunció el 16 de juny de 1757, i llavors és el fill de Ramon, Antoni Meca, el nou marquès.

El 30 d'octubre de 1768, amb deliberació del batlle, els regidors i el consell de la vila, es presenten unes noves ordinacions. Són cinquanta-una. En veurem una petita mostra. La primera: s'estatueix i s'ordena que el flequer tingui pa, vi i oli agradable al mostassà, si no en té pagarà cinc sous, si passa dues hores sense tenir-ne després d'haver-lo avisat pagarà el doble. La novena: si alguna persona llença aigua per la finestra pagarà cinc sous cada vegada. La cinquantesima: si alguna persona pren alguna garba o arranca alguns ceps vius pagarà cinquanta sous, i si pren llenya perduda, pagarà cinc sous cada vegada i si ho fa de nit, el doble. Les disposicions es presenten al marquès, ell diu que les ha vist i ha meditat seriosament i les ha comparat amb les anteriors; les variacions no solament les veu conforme a l'esperit de rectitud i justícia, sinó que les considera necessàries. Hi dóna l'aprovació el 15 de febrer de 1769 i signa el document de pròpia mà: don Anton de Meca, marquès de Ciutadilla.

D'Antoni Meca sabem que va ser batejat el 13 d'abril de 1726 i que fou un notable botànic. Féu dessecar l'estany de Bellcaire d'Empordà i donà a la ciutat de Barcelona, prop del carrer de la Cera, terrenys per a la creació d'un jardí botànic; jardí que es féu l'any 1784 per facilitar l'ensenyament de la botànica. Quan de 1859 a 1871 es construï la Universitat, molts exemplars del jardí botànic del marquès de Ciutadilla varen ser trasplantats al jardí de la nova seu de la Universitat de Barcelona. En entrar al jardí botànic, hi

ha una petita placa que recorda el marquès de Ciutadilla. Antoni mor sense descendència el 19 de novembre de 1788.

El marquesat passa al nebot Antoni Cortes-Andrade Meca, fill de la seva germana Paula Meca. Neix el 6 de setembre de 1754 i mor el 22 d'agost de 1824. Amb ell s'esgota la dinastia dels Meca a Ciutadilla. En realitat, ara continua per part d'ascendents molt llunyans. Francesca Meca, filla de Josep Meca-Caçador i d'Isabel Cardona Guimerà, casada amb Josep Clariana, comte de Múnter, és la besàvia de l'hereu actual.

Francesc de Paula Sentmenat Clariana, el besnét de Francesca, es converteix en el nou marquès i amb ell s'enceta la saga dels Sentmenat. Francesc és batejat el 8 d'agost de 1764, es casa en primeres núpcies amb Maria Antònia Vilallonga i el 3 de gener de 1812 es casa amb Agnès de Fluvià Berart.

El 25 de setembre de 1824, acreditat per Mariano Terés i Pasqual, notari de Tàrrega, consta que Francesc de Paula pren possessió del castell, el forn de coure pa, els delmes, els molins de farina i oli, les heretats de Relat, les torres d'en Mora a Bellpuig, el mas de Sant Pere i del domini directe, censos i altres drets. El 3 de maig de 1832, en poder de Francesc Llopis, notari de Tàrrega, se signa la concòrdia entre Francesc de Paula i l'ajuntament i els habitants de Ciutadilla (excepte alguns); el marquès s'obliga a mantenir un forn per coure pa i el poble a coure tot el pa en aquest forn pagant, de vint-i-quatre pans, un, i anar a moldre les olives que es cullin dins del terme al molí del Senyor, pagant per moltura de quatre quarteres, tres quartans d'olives. El marquès donarà cada any sis quartans d'oli per a la llàntia del Santíssim Sagrament. El 3 de setembre de 1845 consta l'òbit de Francesc de Paula Sentmenat.

L'any 1847 ja tenim el seu fill, Joaquim Maria de Sentmenat i Vilallonga, com a marquès de Ciutadilla. Joaquim va obtenir per a ell i els seus successors el títol de "Grande de España" i el de gentilhome. Joaquim fou batejat el 15 de març de 1800, el 5 de gener de 1827 es casà amb Pilar Despujol Ferrer i va morir el 23 de juny de 1884.

El seu fill i successor, Ramon de Sentmenat i Despujol, nasqué l'any 1829, es casà l'1 de gener de 1857 amb Agnès Patino

Osorio. Ramon fou batlle de Barcelona i l'any 1876 va prendre part activa en la restauració de la monarquia. A Ramon li plouen les condecoracions: 1875, gran creu de Carles III; 1877, president de la Reial Acadèmia de Belles Arts; 1862, cavaller de la Reial Mestrança; 1879, senador, i 1885, marquès de Ciutadilla. El 23 de febrer de 1892 es produeix el seu traspàs.

Joaquim Sentmenat Patino hereta el marquesat. Neix l'any 1863, el 1887 és nomenat cavaller de la Reial Mestrança i el 1912 senador. Joaquim es casa el 2 d'abril de 1892 amb Joaquima Sarriera Vilallonga, tenen set fills, dels quals només sobreviuen dos, Joaquim i Mercè. Mor el 12 de març de 1924.

El marquesat passa a Joaquim de Sentmenat i Sarriera. Segurament el pare li cedeix els drets amb motiu del casament. Joaquim, marquès de Ciutadilla, amb vint-i-set anys, es casa el 26 d'abril de 1920 a Madrid amb Soledat Osorio del Moscoso i Reinoso, duquessa de Santàngelo, de dinou anys; administra el sagrament del matrimoni l'arquebisbe de Tarragona Francesc d'Asís Vidal i Barraquer.

Joaquim de Sentmenat i Sarriera encara és a la memòria de molts. Va venir els anys cinquanta quan a la plaça del Raval es va posar la placa de marbre blanc que deia: "Plaza del Marqués de Ciutadilla." L'1 d'octubre de 1961 vénen els marquesos per festejar la benedicció de la gran talla de Sant Joaquim, obsequi que oferien a la parròquia, i, pel que veurem després, segurament la imatge la va esculpir el mateix marquès. En la saga dels Sentmenat predomina el nom de Joaquim.

Joaquim era un gran cavaller. La Vanguardia del 2 de març de 1968 dedica un llarg article al seu òbit amb una gran fotografia inclosa. Anomena les moltes personalitats que han donat el condol. La capella ardent la van instal·lar al seu domicili, al passeig de Santa Eulàlia, 18, a Sarrià. En la semblança biogràfica de l'il·lustre finat diu que va néixer a Barcelona el 2 de març de 1893, que era el vuitè marquès de Sentmenat i el desè de Ciutadilla, "Grande de España", cavaller de l'orde de Malta i de la Constantiniana de Sant Jordi, cavaller del Cos de la Noblesa i gentilhome de "Cámara", tenia les distincions de gran creu de Sant Gregori el Gran, medalla al Mèrit Militar i medalla de la Creu Roja. Va donar suport a di-

verses manifestacions culturals: molts anys fou president del patronat Promúsica; l'altra faceta de la seva sensibilitat artística fou la pràctica de l'escultura, per la qual sentia autèntica vocació. A la mateixa pàgina de La Vanguardia hi ha un bonic article de Pau Vila San-Juan titulat "Los tres minutos del marqués". Descriu com van compartir presó l'any 1932 i quina grandesa humana i cristiana va mostrar, mai no es va manifestar dolgut ni va fer un gest d'indignació, i, a l'hora de dormir, quan s'estiraven a la màrrega, ell sempre demanava tres minuts de silenci, les converses es tallaven respectuosament, tancava els ulls i movia els llavis suaument, aviat tornava a mirar a tots somrient i a mitja veu continuaven els comentaris alimentant il·lusions i esperances de presoner.

En morir Joaquim de Sentmenat i Sarriera l'1 de març de 1968 sense descendència, hereta la germana, Mercè de Sentmenat i Sarriera, comtessa de Munter. Mercè s'havia casat el 27 d'abril de 1922 amb Antoni Sagnier Costa. Amb gran encert, diposita l'extensa i valuosa documentació de la casa de Sentmenat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

Finalment el 1971, i encara avui, el marquès de Ciutadilla és Joaquim-Oriol Sagnier de Sentmenat, fill d'Antoni Sagnier i Mercè de Sentmenat i Sarriera. El marquesat li arriba per línia materna.

IL·LUSIONS I ESPERANCES

La primavera de 1972 Ciutadilla viu una jornada inoblidable, plena de promeses i de bons auguris. El poble fa un gran desplegament i rep amb entusiasme Mercè de Sentmenat i Sarriera, el seu fill Joaquim Segnier i l'esposa Pilar de Taramona, marquesos de Ciutadilla, i la filla Pilar Sagnier amb el marit Carles Marquès Maristany; també el president de la Diputació de Barcelona, Josep M. de Muller i d'Abadal, amb l'esposa i el president de la Diputació de Lleida, Josep M. Razquin. Les autoritats locals, amb el batlle Miquel Segura al capdavant, els acompanyen a visitar les restes del castell, que desperten gran interès als il·lustres visitants i fan promeses de reconstrucció, enyorant tots plegats esplendors passades.

A continuació, a la sala d'arcs gòtics dels baixos de l'abadia-rectoria, amb ambientació d'edat mitjana, algunes noies de la vila

amb el típic vestit lleidatà van servir graciosament un àpat medieval. A la sobretaula s'escalfen els ànims i es diuen frases sonores i sonades com "el castillo de Ciutadilla tiene que revivir..." de Josep M. Razquin, president de la Diputació de Lleida, i el president de la Diputació de Barcelona no es queda pas més curt: "Se levantará de nuevo este castillo..."

És fàcil imaginar amb quina complaença es van rebre aquestes afirmacions tan entusiastes i agosarades. Després, a la pràctica, van ser paraules i poca cosa més que paraules: alguna petita subvenció per a fer el trespol damunt els arcs gòtics a la sala del costat de la capella i més endavant cobrir-la.

A poc a poc el castell torna a quedar en el més lamentable oblit. Fins que, des del Consell Comarcal, vers l'any 1993 es comencen a fer camps de treball i a gestionar els recursos que la Comunitat Europea destina a la recuperació del patrimoni. El 28 de maig de 1994, en un acte solemne i emotiu, es constitueix el Patronat del Castell de Ciutadilla. L'acte es fa en el preciós marc de l'església parroquial. Aquesta vegada hi va haver més modèstia en les promeses. Els membres del Patronat es van limitar a fer una declaració de bones intencions. Jaume Aligué, en aquell moment president del Consell Comarcal, hi va donar una entusiasta embranzida i va fer possible l'arrencada que ha tingut continuïtat amb Pere Grau i l'actual presidenta, Maria Rosa Mora, per coordinar esforços de totes les parts implicades, que han fet possible el canvi de fesomia i han omplert d'esperança tots els amants i amics del castell.

El treball de neteja, excavació i estudi que duen a terme els arqueòlegs de la Diputació de Lleida és bàsic i indispensable, ahora que abelleix molt el conjunt i desperta insospitades emocions, en poder trepitjar el mateix empedrat del segle XVI. L'11 de setembre de 1999, en el marc d'una magna reunió del Consell Comarcal, al pati d'armes, s'inaugura la consolidació dels murs i la refeta de les dues cantonades malmeses de la balustrada de la torre i la nova escala metàl·lica de caragol que fa possible l'accés a la terrassa i gaudir de l'extensa vista. S'inaugura també una espectacular il·luminació que ajuda a evocar tota la grandesa i magnificència del castell-palau.

El mateix any 1999 es posa en marxa l'associació Amics del Castell amb ganes de dinamitzar el patrimoni cultural del poble i la voluntat de donar-lo a conèixer. L'associació vetlla per la consolidació i reconstrucció del castell i organitza les visites.

Un detall digne de tenir en compte és que el castell de Ciutadilla, des que en va comprar tots els drets Gispert de Guimerà l'any 1380, no ha estat mai venut, sinó sempre heretat i, darrerament, cedit, amb la condició que s'ha de reservar un espai al propietari. Segurament és així per la clàusula que Ramon de Guimerà va posar al testament.

SUCCESSIONS

- 1029 Guerau de Guimerà ?
- 1061 Guillem Ramon de Camarasa i Arsenda
- 1165 Bernat d'Oluja
- 1239 Guillem de Guimerà, testament 15-10-1239
Agnès, esposa
- 1277 Bernat de Guimerà, testament 8-9-1277
Bartomeva de Rubió, esposa quòndam
Saurina, esposa actual
- 1294 Gispert de Guimerà, fill de Bernat i Saurina
Casat el 1294 amb Beatriu d'Abella
- 1323 Bernat de Guimerà, testament 1323
Blanca, esposa
- 1346 Gispert de Guimerà
Casat amb Isabel de Boixedors
Gispert de Guimerà, † 2-3-1409
Casat el 1372 amb Isabel de Relat, la qual féu testament
21-8-1394
Angelina, segona esposa, el 1410 pren possessió del castell
Guerau de Guimerà, fill de Gispert i Angelina
Capítols 1419, preparant casament amb
Violant de Cardona, filla d'Esperant en Déu Cardona

Bernat de Guimerà i de Relat, testament 24-1-1410
fill de Gispert i Isabel, † 24-6-1410
Violant de Valls esposa, el 18-2-1411 ja difunta

Gispert de Guimerà de Relat, fill de Bernat i Violant
Capítols 23-12-1422
Margarida de Rajadell

Francesc Benet de Guimerà, fill de Gispert i Margarida
Capítols 25-1-1479, testament 14-11-1508
Constança Margarit, neboda i fillola del bisbe de Girona

Gispert de Guimerà Requesens, † 28-8-1582
Casat amb Isabel de Rosanes

Bernat de Guimerà, fill legitimat
Capítols 13-3-1583
Dionísia de Tamarit

Ramon de Guimerà, fill de Bernat i Dionísia, testament
23-5-1633, † 17-10-1653
Capítols 5-6-1606 amb
Victòria de Vilanova, testament 7-1-1619
Capítols 1-11-1620 amb
Isabel de Gilabert testament 12-3-1633, † 20-3-1651

Gispert de Guimerà, † 19-4-1657
Maria d'Àger, esposa

Darrer hereu dels Guimerà que neix i creix al castell de
Ciutadilla

Jacinta de Guimerà, germana de Ramon
Jaume de Cardona, primer marit
Francesc Xamar, segones núpcies, capítols 15-2-1658

Maurici de Cardona-Rocabertí i de Guimerà, fill de Jacinta
† 1673-1674
Dionísia Reart, esposa, capítols 1671

Isabel de Cardona-Rocabertí i de Guimerà, filla de Jacinta.
Casada el 21-6-1661 amb
Josep Meca Caçador. 1702, títol de marquès de Ciutadilla

Antoni Meca Caçador Rocabertí i Guimerà †1755

Matrimoni 8-11-1723

Maria Sanglada Puigdorfla

Ramon Meca, germà d'Antoni †1757

Matrimoni 8-11-1723

Mariàngela Beatriu

Antoni Meca, fill de Ramon †19-11-1788

Antoni Cortés Andrade Meca, fill d'Antoni Cortés i Paula

Meca, germana d'Antoni Meca

Casat amb Maria Anna de Paguera

Francesc de Paula Sentmenat i Clariana, besnét de Francesca Meca

Casat amb Maria Antònia de Vilallonga

El 3-1-1812, segones núpcies amb Agnès de Fluvià i de Reart

Joaquim M. Sentmenat i Vilallonga

Matrimoni 5-1-1827

Pilar Despujol Ferrer

Ramon de Sentmenat i Despujol

Matrimoni 1-1-1857

Agnès Patino i Osorio

Joaquim de Sentmenat i Patino

Casament 2-4-1892

Joaquima de Sarriera i de Vilallonga

Joaquim de Sentmenat i Sarriera

Casament 24-4-1920

Soledat Osorio Moscosa

Mercè de Sentmenat i Sarriera, germana de Joaquim

Casament 27-4-1922

Antoni Sagnier Costa

Joaquim Sagnier de Sentmenat, marquès actual

Casat 21-11-1954 amb Pilar de Taramona Sarriera † 1-1991

Casat 23-7-1994 amb M. Victòria Monche Maristany

RONDALLA DEL CASTELL DE CIUTADILLA

Una vegada un estol de cavallers de les comarques lleidatanes es va aixecar contra el rei i van elegir entre ells un altre rei. El cavaller de Ciutadilla havia jurat fidelitat al rei d'Aragó i, quan va requerir-lo el rei de Lleida perquè es fes del partit, li va contestar que de rei ell només en tenia un, que ja feia molts anys que l'havia escollit i li havia jurat fidelitat. Per un temps els cavallers lleidatans van guanyar terrenys i van coronar el rei a Lleida, el qual va considerar traïdor el senyor de Ciutadilla i li va prendre el castell i tots els béns.

Una vegada, durant el breu regnat del rei de Lleida, van celebrar-se grans festes en aquesta ciutat, van sortir a lluitar set cavallers forasters que van batre tots els cavallers lleidatans, amb tanta fúria i amb tant braó, que ningú no s'atrevia a encarar-s'hi i ells van restar com a herois de la festa amb gran dol de tothom, ja que desdeïa molt de la valentia dels lleidatans, precisament en moments de brega i quan tenien gran interès a mantenir l'honor davant dels cavallers enemics de la resta de la terra.

Sobtadament, es presentà un cavaller tot tapat que va plantar cara als forasters i, l'un darrere l'altre, va vèncer tots set en ben poca estona. L'entusiasme del rei i de tota la seva gent no va tenir límits. El rei va cridar el cavaller i li digué que li cediria la mercè que li demanés.

El cavaller li digué que no demanava més que justícia. El rei, mig enutjat, li replicà que ell mai no deixava de fer-ne i que en quin plet era que havia de demanar la justícia del rei. El cavaller respongué que se l'acusava d'ésser lleial i de complir el jurament de fidelitat. El rei li objectà que això no constituïa delictes, al contrari, que sempre mereix premi, i que si algú l'havia atropellat en aquest sentit, el rei faria justícia, i justícia dura i ferma. El cavaller replicà que això esperava.

El rei li preguntà qui era el que li discutia la seva justícia, i el cavaller respongué que era precisament ell, el rei. S'alçà la visera del casc i mostrà la cara al rei, que va aixecar-li el càstig i li tornà el castell i les hisendes.

Contada per Agustí Gasull de Lleida (1935)

Joan AMADES, Folklore de Catalunya-Rondallística
1a ed. 1950, editorial Selecta, Barcelona

NOTES

1. Josep-Joan PIQUER JOVER, "El castell de Ciutadilla". Ilerda, XLIII, Lleida, 1982.
2. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 11, Z n. 25.
3. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 11, Z n. 26.
4. DD.AA., Castells catalans, Barcelona, Rafael Dalmau, 1979, volum VI, pàg. 1006.
5. Joan DUC MAS, "Guimerà i els Guimerà". Urtg 4, pàg. 55.
6. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 1.
7. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 2.
8. Josep Maria SANS TRAVÉ. Guillem de Guimerà, frare del l'hospital, President de la Generalitat i gran prior de Catalunya. Barcelona, Reial Acadèmia de Doctors, 2008, pàg. 10, nota 9.
9. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 2.
10. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 11, Z n. 30.
11. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 6.
12. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 5.
13. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 11, Z n. 36.
14. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 8.
15. DD.AA., Castells catalans, Barcelona, Rafael Dalmau, 1979 pàg. 1006.
16. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 10.
17. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 9.
18. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 11, Z n. 50.
19. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 11, Z n. 51, 52.
20. Lluís DE MONREAL, Martí DE RIQUER, Els castells medievals de Catalunya, 1965, pàg. 243-244.
21. Josep Maria SANS TRAVÉ. Guillem de Guimerà, frare de l'hospital, President de la Generalitat i gran prior de Catalunya. Barcelona, Reial Acadèmia de Doctors, 2008.
22. ACA, diversos Sentmenat 11 Z n. 62. Registre 999.
23. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 11, Z n. 64.
24. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 13.
25. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 11, Z n. 74.
26. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 11, Z n. 75.
27. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 179.
28. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 206.
29. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 11, Z n. 105.
30. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 210.
31. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 214.
32. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 11, Z n. 119.
33. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 224-225.
34. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n 227 i 11 Z n. 122.
35. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 11, Z n. 123.
36. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 11, Z n. 126 i A 5 n. 236.
37. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 237.
38. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 231.
39. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 239.
40. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 11, Z n. 131.
41. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 242.

42. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 244 b.
43. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 245.
44. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 240.
45. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 268.
46. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 247-48-49.
47. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 268.
48. Lluís DE MONREAL, Martí DE RIQUER, Els castells medievals de Catalunya, 1965, pàg. 248.
49. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 250.
50. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 254.
51. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 255.
52. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 257.
53. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 256.
54. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 11, Z n. 147.
55. AHAT, manuals notariais Ciutadilla.
56. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 11, Z n. 149.
57. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 260.
58. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 11, Z n. 153.
59. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 260 b.
60. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 261.
61. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 262.
62. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 263.
63. ACA, Conclusiones civiles.
64. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 273.
65. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 269.
66. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 280.
67. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 281.
68. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 11, Z n. 178.
69. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 299.
70. AHAT, manuals notariais Ciutadilla.
71. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 278.
72. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 275.
73. ACA, diversos Sentmenat, Inventari Z, n. 188.
74. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 18, A 5 n. 287.
75. ACA, diversos Sentmenat, Inventari 11, Z n. 198.

